

„Isten csavargója”

BESZÉLGETÉS KISS BENEDEKKEL
GYŰJTEMÉNYES KÖTETE MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL

Beszélgetésünk, régi barátok fiatal éveikről, lehetne nosztalgikus is, de nem az. Közvetlen indítéka egy gyönyörű könyv, Kiss Benedek összegyűjtött verseit 1962-től 2009-ig tartalmazó „Utak keresztje”. A könyvet a Holnap Kiadó adta ki 2010-ben, Nagy András tervezte, Nagy Gábor szerkesztette, és ő írt hozzá szeretve értő utószót. Nem nosztalgiára hangoz, hanem öröme és felelősségre.

– *Az olvasó szemszögéből nézve egy gyűjteményes kötet – főként így hetven felé közeledvén – befejezett művek rendezett sora. Érdekelne az indíték, a gyötrelém és öröm, amíg a versek befejeződnek. Vagy az út küzdelmének emléke a kész mű közlésével törődik?*

– Örülök kérdésednek, mert én tudatosan szerkesztem köteteimet; témáim, összetartozó verseim vannak, amik persze az időben össze-vissza születnek meg. De rá kellett jönnöm, hogy néha több év is elválaszthat olyan verseket, amelyeknek egymás mellett a helyük. Ezáltal alakulnak ki a ciklusok, amiknek Ady volt a legnagyobb, legendás mestere. Sokat tanultam tőle, sőt ezt mindnyájan tőle tanuljuk, akik így szerkesztik könyveiket. – Az összegyűjtött versek ötlete – bár mint remélt és kívánt dolog, foglalkoztatott – mégsem az enyém volt, hanem Nagy András barátomé, aki külső formában, kitűnőre tervezte a kötetet. Ő szólt vagy 5-6 éve, hogy ideje lenne az összegyűjtött verseknek. Akkor nekifogtam, megszemléltem addigi köteteimet, s magam is meglepődtem: sok anyagom van. Ha András nem szól, tán még most is tépelődnék. Első kötetemtől az utolsóig átcenzúráztam anyagomat, s a 6 év alatt bizony sokat javítottam. Olyan is akadt, hogy újra kellett megfogalmaznom valamit, új füzeteket kialakítani vagy régieket darabjaira szétrobbantani. S a végén – lehetőleg a kronológiai sorrendre is figyelve – új egészszé összegyűrni az egészet. (Eszembe jut egy Dr. Néprajzos, akinek nem felejttem döbbenetét, mikor mondtam neki, hogy verseimen javítani szoktam. „Hogyan? Hát nem ahogy »kiszakad«? Nem ahogy »az Úristen adja«?” Nem bizony. Az anyaggal meg kell küzdeni. S hiába mondtam Beethoven példáját, aki gyakran átírta, javította műveit, még a javított kottajegyeket is leragasztotta, úgyhogy egyik művében egy kottajegyről 8 cetlit hámoztak le, vagyis kipróbálta az egész hangsort, míg a legelső ugyanaz volt, mint a legfelső. Modernistáinknak ez is megérne egy szemináriumot.)

Nagy munka volt, de szép, és úgy gondolom, eredményes. Több régi versemet az esztétikai változtatások után újraközöltem mint minőségileg tényleg újakat. Bizonyosságul lásd az „Isten csavargója” című verset, minek befejező textusa (már azóta!) megváltozott, s remélem, mint végleges változatot, most itt közlök mellékelve, s az „Utak keresztje” óta keletkezett új kötetembe is föl fogok venni. – Különben már évek óta úgy gondolom, hogy

befejeztem, elmondtam, amit talán tudok, nem írok többet. S lám, újból itt állok egy kiadatlan, új kötettel, amit – remélem – szintén a Holnap Kiadó ad majd ki. – Mondhatom-e még, hogy nem írok többet?

– *Gyűjteményes köteted címadó verse, az „Utak keresztje” (2010) már a „kilencek” antológiájában, az „Elérhetetlen föld”-ben (1969) is benne volt. Ezt az antológiát a négy évtized hullámverései sem tudták (nem is akarták?) elsüllyeszteni. Most a negyvenedik év tiszteleg emlékezését jelzi több kiadvány; így az „Elérhetetlen föld” harmadik hasonló kiadása, a Napkút Kiadónak „Az idő balján” című Elérhetetlen föld – negyven év alcímű kötete interjúkkal és újabb verseikkel, valamint a „Magyar Napló” 2009. decemberi száma versekkel, továbbá válogatásokkal a rólatok negyven év során keletkezett szakmai méltatásokból.*

Mindebből én azt látom, hogy ma nemcsak hajdani önmagatokkal (s egymással) tudtok szembe nézni, hanem az olvasóval is, aki ezen a tényen aztán komolyan gondolkodóba eshet. Ha a „kilencek” (köztük Rózsa Endre versei) negyven év múltán is ennyire élnek, akkor abban a teremtett világban, amely az olvasóban a mű hatására létrejön, alighanem a költőnek is lehet valami szerepe. Az író – mű – olvasó ontológiai egységéből a modern irodalomelmélet talán mégsem eléggé indokoltan igyekszik elhanyagolható tényezőnek tekinteni az írókat s elszigetelt magánügynek az olvasást.

– Nagyon jól látod. Lehetnél benne biztosabb is. A „modern irodalomelmélet” nem érdekel, sem annak a kánon-képző korifeusai. Ők felelősek azért, amit hatalmi, sőt világhatalmi támogatással mondanak, tesznek, írnak. De nemcsak engem nem érdekel a kiüresített, elszemélytelenített, olvasók becsapására kiképzett izmusos handabanda, de – ha már említetted – az „Elérhetetlen föld” költőinek egyikét sem. Ezt immár lassan 50 éves irodalmi, költői gyakorlatunk alapján mondhatom. (Eszembe jut most Bella Pista sora, aki nem volt Kilencek-tag, de versét, ami megjelent, s kézről kézre is adtuk, mindnyájan motónknak tekintettünk: „Akárhogy is, de én itt nem érzem jól magam.”) Persze volt, akit olykor megérintett egy-egy klisé, egy-egy életrealóbb próbálkozás, de a személyességet, a társadalmi felelősségtudatot egyikünk sem adta fel. Különben az antológiánk megjelenésének negyvenedik évfordulójára rendezett találkozón, a kibérelt Uránia moziban bemutatták a rólunk készített Csontos János rendezte filmet is, s mindannyiunkat kitüntettek a nevezetes Bethlen Gábor-díjjal – természetesen ezt is civil szervezet adja. Hol az állam, a „hatalom”? Fél tőlünk most is, vagyis attól, amit képviselünk. És ez éppen nem az, amit a „szeszínű” – „szeszagú” írásokra szavazó „modern irodalomelmélet” tudorai szeretnének. Mindez a felelőtlen, szürke alattvalói tömeget látni akaró politika igénye és szüleménye. Amelyik – mivel érdeke a tehetségtelenség támogatása – azt szeretné elhitetni az elbutított tömegekkel, hogy költőnek lenni ugyanolyan pályaválasztás kérdése, mint mondjuk a kovácsé, szabóé, fogorvosé. Nem, uraim, költőnek lenni küldetés, sorsvállalás, a közösség szellemi (és politikai!) érdekeinek szolgálata és támogatása. Magyarországon legalábbis a poeta nascitur. S a közönség – amit szeretnének leszoktatni az olvasásról (értsd: gondolkodásról) – őket várja, őket szeretné, őket olvassa-hallgatja. Nagyon jól tudják a szeszínű „modernizmus” ideológusai, mit várnak tőlük, s milyen bűnököt követnek el. A legenyhébb kifejezés a kútmérgezés, lélekölés. De bár csupán csak az irodalom „kies tájain” lenne igaz mindez kis hazánkban!

– Micsoda történelmi lapleosztás a „szarvasfiúké”! 1957-től 1961-ig a gimnáziumi padokban a Ti életkori ellenfeleitek a trigonometriai függvények és a koncesszív viszonyok voltak; 1962-re pedig már mindenki – Déry, Zelk és Háy is – igyekezett elfelejteni a börtönéveket. 1956-ot – hozzá nyelvet, világot – bátyátoktól, Juhász Ferenctől, az ő gyűjteményes kötetéből, „A tenyészet országá”-tól kaptátok és Nagy Lászlótól: „Édes szüleim, nektek már ősz van. / Ősz van, a tapsikoló örömök holtak, / kötött bokával földmorzsás orral, / akár a vércseppentő vadnyulak: lógnak.” (Rege a tűzről és jácintról) Mi készítette az 1962-ben gyülekezőket, hogy „fölröpüljenek rajban”?

– Nézd, mi mind falusi fiúk voltunk – vagyis Mezey Kati lány. 56-ban 13-14 évesek. Szinte valamennyien vidéki kisvárosban érettségiztünk. Átéltük szüleink kínját: a padlás-söprést, a kulák-listákat, az erőszakos tsz-esítést, úttörősdit és MHK-t, fogékonyan, bár tehetetlenül 56-ot. S az egyetemen találkoztunk, az Eötvös Egyetemen. De még inkább a kollégiumban. A mi évfolyamaink eszmélkedők és lázadók voltak. Tanárok is álltak mellénk, mint Czine Mihály és Koczkás Sándor, aki az Egyetemi Alkotókört is vezette. Itt gyülekeztek az írni akarók, s több lapszerkesztési kísérletünk is volt. (Legnevezetesebb a „Tiszta szívvel”, amiből nagy botrány lett, a Szabad Európa Rádió is foglalkozott vele, s csak azért nem lett komolyabb következménye a betiltásnál, mert tanáraink kiálltak mellettünk.) Mi a kollégiumban egymás közt mindent (és még mi-mindent!) megbeszéltünk, borozókba is többnyire együtt jártunk; az Egyetemi Színpadon Latinovits Zoltán szereplésével – épp az én verseimet mondta – esteket szerveztünk, s mire elvégeztük az egyetemet, kialakult a Kilencek csoportja, kik egyénenként már megjelentünk a Kortársban, Új Írásban, máshol, s elhatároztuk, hogy verseinkből magunk antológiát állítunk össze. Közös volt a gondolkodásunk, közösek az élményeink, megaláztatásaink, és bár nem egy hangon írtunk (furcsa is lett volna), mindnyájan hatni, az ország és magunk dolgait kibeszélni, társadalmilag használni akartunk. Megpróbáltak megosztani bennünket, nagy feszültség volt az irodalompolitika és a kezdő irodalmárok között, hirtelen három antológiát is szerveztek a hatalomba beépült Tűztáncosok után. Mi együtt, a magunk szerkesztette antológiával (micsoda bűn volt akkor!) akartunk megjelenni, s persze, mindenütt elutasítottak. Végül magánkiadás céljából (Atya Isten!) Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz, Kormos Istvánhoz és Váci Mihályhoz fordultunk lektori ajánlásért – ne mondjam tovább, így se ment, pedig megszágyenítően szép véleményeket kaptunk. Aztán, mikor már lehetetlen ügygyé vált vállalkozásunk, az Írószövetség megtalálta a módját a megjelenésnek. Már ezek várták. Hát így repült föl a „raj”. Sokaknak ez már hihetetlen történelem.

– *Lassan meg kell említenem, Kiss Benedekkel honnan ismerjük egymást. 1959 szeptemberében Kalocsán – mint a középiskolai fiúkéllégium új nevelőtanára – óraadóként váltottam a gimnáziumból nyugdíjba készülő Cziráky Imre tanár urat. Amikor ketőnk tanári leltárában az átadás-átvételre került a sor, akkor az a várható számtalan pedagógiai teendő felsorolása helyett Imre bácsinak csak egyetlen kérése volt: „Vigyázz a Kiss Bencére. Gazdag lelkű, érzékeny gyerek, költőnek készül.”*

– A drága Imre bácsi! Cziráky tanár úr! S az egész akkori tanári kar! Mennyit tudtak! Többen közülük tagjai voltak a híres egyházi gimnázium korábbi tantestületének is. Imre bácsi is ezek közé tartozott. Korán osztályfőnököm lett, és engem mindjárt kiszúrt. Szavaversenyt nyertem, verset írtam, ő meg vidéki tisztelt irodalmár volt, nem csak magyar

tanár, sőt a színház sem állt tőle távol. Sajnos, kényszerből nyugdíjazták mint régi embert, de otthonról is figyelt rám. Ő vezetett be a városi könyvtárban az irodalmi estekre, velem is felolvastattott. És nagyon féltett engem. A maga aggodalmait is rám ragasztotta – hiszen aggattak abban az időben rendesen, Nagy Imrét, társait, munkásokat, diákokat. Én erről, mint „hajdani” akasztói forradalmas suhanc, nem vettem tudomást. Lelkemben melankolikus lettem, s a kollégiumban, hol olvashattam volna (olvasni kellett volna) az újságokat, mereven ellenálltam. Ez a kábulat évekig eltartott, s emlékszem, volt akasztói tanárnóm már egyetemista koromban mondta anyámnak, hogy a Bencével baj van, lelkileg nagyon beteg, valami nagyon bántja. Hát ez volt, hogy elbukott a szabadságharc, megint elbukott a magyar igazság. Révületemben az sem rendített meg, hogy osztályunkból a bátyai bejárókat ekkor, mert kabalából buszuk bejötté után egy vasrácsot megrugdostak (ez éppen a szovjet tisztak lakása előtt állt), a rendőrségen agyba-főbe verték, s egyiküket ki is csapták. Volt hát mitől féltetni Imre bácsinak, bár nemcsak közönyös, apatikus, halálosan szerelmes is voltam. (Persze reménytelenül, 4 éven át, sőt még később is.) Könnyű volt rávennie, hogy jövőmet féltve bizonyos alkalmakra verseket (klapanciákat) írjak. (Egy esetre emlékszem, a versre persze nem. Egy Szovjetunióból hazatért, „partizán”, bizonyos Musza bácsi tiszteletére kellett verset írnom, aki találkozott a kollégistákkal. Nagyon szép, kedvemre való lánya volt, bár idősebb nálam, köszönőviszonyban is voltunk valahogy, gondoltam hát, ez rossz ember nem lehet.) Így egyengette utamat Imre bácsi. Bejártam hozzá, sajnos, nem elégszer. De persze „elbeszélő költeményemet”, amivel Kecskeméten az akkori Kiskunság pályázatán első díjat nyertem, neki mutattam legelőbb. Aztán, évekkel később Juhász Ferencnek is megmutattam. Mindketten dicsérték. Juhász Ferencet – vagyis verseit – onnan ismertem, hogy előtte nem sokkal kerültél fiatal tanárként Kalocsára, s kulcsot adtál nekem könyvtárszobádhhoz. És mindjárt fölfedeztem Juhásztól a „Tenyészet országá”-t, ami nemrégén jelenhetett meg, s így unikum volt, hogy az egyetemi felvételi-men is róla beszéltem.

– 1960-ban (vagy 61-ben?) a kollégium Hunyadi-szobrát avattuk. Megkérdeztelek, mint akkor már költőnek elkönyvelt gimnazistát, írál-e köszöntő verset az ünnepi alkalomra. Írtál, s Te magad olvastad is fel. Egy József Attila-sor variálódott benne: „Magunkkal kötve, mint a kéve”. A tanárok s a hivatalos vendégek megilletődve hallgatták: a diákközösség önszervezettségének dicséretét hallották ki belőle. Bennem mint magyartanárból azonban kontextusával együtt szólt az általam alig módosított eredeti sor: „...hisz »nyíltan« dönt, ki ezer éve, / magával kötve, mint a kéve,...”. Vagy a gondolatmenet záró sora akkor – „sunnyít vagy parancsot követ.” – csak bennem idéződőtt fel?

– Ez így volt. Nagyon nehezen szenvedtem el a kollégiumi fegyelmet. Persze, tudom – akkor is tudtam –, hogy anélkül száz csirkefogó suhancot rendben tartani nem lehet. De amikor engem ért az ostor szíja, mindig megsértődtem. És engem mindig ért. Örökké kimenőmegvonáson voltam. S nemcsak hogy katonás szervezettségben éltünk, de tudtuk, hogy a spiclihálózat is ki van építve. Vagyis magunkkal voltunk kötve, mint a nagy társadalomban. „Élkollégium” voltunk a 60-as évek elején, annak minden terhével. Gondoltam később, ezt meg kellene prózában írni, de prózát írni nem tudok, s különben is, Ottlik Géza már jóval korábban megírta. Különben nagyszerű ember volt az igazgatónk, sokan so-

kat köszönhetnek neki, de pszichológus létére túl hiú, s logika tanár létére, ki állandóan a dialektikát papolta, túl metafizikus volt.

– *Szavaid pontosak és igazak. De nem akármikor voltatok gimnazisták. 1957 és 1961 között az iskolán kívüli világban még szavakban sem volt dialektika. Tagadásodat – még ha az imént idézett arcot nem képzeled is a többiek mellé – valamennyire a te gyönyörű költeményed, a Tanárok ballagása is tagadja: „Ballagnak a régi / tanárok, elballagnak a ballagatók. / Arcuk mint a fűzfák / árnyéka, sárga vizekben agonizál, / s a szemük tele van / arcainkkal.” (Békesség nektek, utak, 1968–1973).*

– Tévedsz, Imrém, azét is melléjük gondolom. Nem is a sor végén. Az ember szenzitív lény, és – ahogy mondják – mint a kutya, megérzi az esőt (sőt: a földrengést!) – rejtett idegszálaival megérzi az ember is a hazugságot. Tudtuk, hogy hazugságban élünk, hipokrita társadalom (főleg hatalom) szorít magához, tehetetlenné téve polipjaival bennünket. S akiben a költészet benne lakozik (már pedig minden emberben, főleg fiatalon, benne lakozik), az tud disztिंगválni is: ez birkahús, az cserebogár. És néha a cserebogarat is le kell nyelni. Én legalábbis így voltam, s így gondolom. Ez jellemezte a Kilenceket is: unták már a cserebogarat, s az eperfák alá akarták köpni. Hiszen birkapörköltet ígértek! Igen, mi a hipokrita hatalom ellen lázadtunk, ha sokszor ösztönösen is. És ebben a sorban Szvétek Sándor – mondjuk ki nyíltan a nevét – olyan manőverező volt, akár rossz pszichológusként, akár metafizikus filozófusként, hogy nagy hatású pedagógus tudott lenni, nem volt elvakult, s valami összekacsintás-féle volt a diákjaival, hogy tudja ő, mi a dörgés, de ez van. Bizony, én tisztelem, sokat tanultam én is, mint sokan, tőle. Tudom, te is szeretted.

– *Úgy gondolom, költészeted Istenhez kötött sorai, költeménycsodái is inkább az iskola ellenére, mint miatta keltek életre. Korosztályod magyar iskolája a vallás vonatkozásában, szerencsére, annyira primitív volt, hogy föl sem figyeltek rá a diákok. Mitől ébredt, hogyan növekedett benned az az istenkereső kényszer, amelyből legutóbbi költeid legmeggrázóbb darabjai keletkeztek?*

– Messziről indulok. Én akkor jártam Akasztón az első osztályba, amikor – bennem él a kép – a tantermekben leverték a keresztet. S hiába káromgott pár neofita tanítónő, hogy így szent fazekak, úgy szent fazekak, a tanári testület többi tagja meg sem hallotta, mi meg ministráltunk tovább. Hittanóráink is voltak egy ideig. A ministrálást nem valami szent kényszerűségből tettem, hanem mert bigott katolikus anyám elvárta, s különben is, a sekrestyéből jobban lehetett látni a lányokat. Aztán végül anyám bigottsága és mímelt nagyaszonnyi mivolta (bundában, kucsmában járt a templomba a parasztok közt, korábban pesti cselédlány volt, ott ragadt rá a magyar nóta is, mert szép hangja volt) kényszerített mindennek tagadására. Ez körülbelül a gimnazista időszakban érett be. – Nem lettem én Istentagadó, de templomba nem jártam többet. A Bibliát ismertem, néha vitatkozni volt vele kedvem. S az egyházat nem szerettem. Aztán jöttek az egyetem utáni évek megpróbáltatásai. Egyszer odáig jutottunk ellehetetlenülésünkben, hogy kikényszerített engedéllyel – mint Herskő János – családostul disszidálni akartam, s megint a már-már leküzdött apátiába, sőt mániákus depresszióba estem, máig injekciónak. És egyre többet töprengtem, analizáltam magamat és a világot, környezetemet. És lassan, mint a felkiáltójel – vagy még inkább mint a tengerben a hajók előtt a világítótorony – kiemelkedett előttem

valami bizonyosság. Hitnek is nevezhetem, vagy mivel hitetlen azelőtt sem voltam, úgy éreztem, megszületik bennem valami bizonyosság. Ez folyamat volt, de megkönnyítő. Sokat citáltam addig Csoóri Sándor nem eléggé méltányolt sorait helyzetünkre vonatkozóan: „Csak egyensúlyom veszttem el...”. Hát igen. Kapaszkodtam az árban, s valahogy partot értem. S úgy-valahogy éreztem, hogy Isten lábujjában kapaszkodtam meg. Valakit kerestem, akinek hinni tudok, hinni lehet. S ő volt az Isten. Azóta is ő él tet, ha sokszor kételyek közt is, de megtartóan.

– *Vallomásos verset szerelmüknek, társuknak, asszonyuknak – vagy a „kicsi Phyllis”-nek tekintett mandulafácskának – gyakran írnak a költők, Janus Pannoniustól Balassi Bálinton át Radnóti Miklósig. Te gyűjteményes kötetekben – 1967-től 2007-ig – gyönyörű ciklust állítottál össze feleségednek „Versek Katinak” címmel. Ha van hiteles mérlege a költői szónak, akkor egy ilyen ciklus az. Véleményem igazolására idézhetném a ciklus bármelyik versét, de legyen elég ennyi:*

„Szerettem volna lenni én tölgyfa, / de gyermekké tett a sors helyette. / Nőtt mellém, hogy óvjon, egy asszony-fa, / olyan, ki mélyen markol a földbe.”

– Nekem nem nőm, asszonyom, feleségem van, hanem széttörve a szót: feleségem. A felem. A jobbik felem ráadásul. Kicsi pont vagyok én a nagyvilágban ahhoz, hogy egész lehessen. Bár természetesen öntudatom van, nem is kicsi. Úgy szerettem meg ennyire, hogy ezt az öntudatot (mondhatnám férfi-gőgöt) el tudta fogadni. Nem könnyen, de eddig „szuperál”. Különben egyszerű történet lenne, ha nem ő kérte volna meg a kezemet. Istennem, de jól tette, s de jó, hogy akkor is mellettem állt az Úr! Sokakba voltam szerelmes akkor is, belé nem annyira. Két nap múlva megesküdtünk. Ha én választok, biztos, egy életre tönkretettem volna magam. Ha ugyan még élnék, nem lenne családom, társam, feleségem. De igen megkéri az árát: nekem is alkalmazkodnom kell hozzá. Ez néha nem könnyű, de megéri. Hoci-nesze? Barátaim! Én őt tartom legtöbbször Isten és Anyám után. Én elvált szülők gyermeke voltam. Most gyönyörű családom van, s többet ér, mint az összes irományom. Ezt neki és szintén gyönyörű szüleinek köszönhetem. Én valóban Isten csavargójának érzem magam, ahogy a cím mondja, még lebénultan is. De van egy mesebeli Katikám, aki szennyezett is vár rám, s akire én is örökké vágyakozom.

Békési Imre